

شناسایی الگوی تعاملات سیاسی و اجتماعی جمهوری اسلامی ایران با کشور آذربایجان در سیاست خارجی با رویکرد آمیخته اکتشافی

زهرا سادات مشیر استخاره^۱

زهرا باقری^۲

چکیده:

ادبیات روابط بین‌الملل حاکی از آن است که سیاست‌ها و تعاملات درون‌مرزی، نقشی بنیادین در شکل‌دهی به جهت‌گیری‌های سیاست خارجی دولت‌ها ایفا می‌کنند. در همین راستا، پژوهش حاضر با هدف طراحی و تحلیل الگوی تعاملات سیاسی و اجتماعی جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان و بررسی تأثیر این تعاملات بر سیاست خارجی انجام شده است. پرسش اصلی تحقیق آن است که تعاملات داخلی ایران چگونه بر نوع و جهت سیاست خارجی آن نسبت به جمهوری آذربایجان اثرگذار است. این مطالعه با رویکرد ترکیبی (کیفی و کمی) و با بهره‌گیری از نظریه داده‌بنیاد و مدل‌سازی آماری انجام شده است. نتایج به‌دست‌آمده نشان می‌دهد که عواملی همچون منافع ملی، مشارکت اجتماعی، ضعف در دیپلماسی، رویکرد تعادل‌گرایی و مدیریت رسانه‌ها از جمله مؤلفه‌های کلیدی مؤثر در طراحی سیاست خارجی ایران در قبال آذربایجان هستند. یافته‌های کمی نیز بر معناداری روابط بین متغیرها و اهمیت تحلیل تعاملات داخلی در تدوین سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران تأکید می‌کند.

کلمات کلیدی: تعاملات سیاسی، تعاملات اجتماعی، روابط بین‌الملل، سیاست خارجی، تحقیق ترکیبی.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۲۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۱۷

^۱. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران شمال، تهران، جمهوری اسلامی ایران.

zahrabagheri700@gmail.com

^۲. نویسنده مسئول و استاد جامعه‌شناسی سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران شمال، تهران، جمهوری اسلامی ایران.

zahramoshir@yahoo.com

مقدمه

تعاملات سیاسی صرفاً متأثر از عوامل ملموس مانند نظام سیاسی و منافع اقتصادی نیست، بلکه تحت تأثیر عناصر ناملموسی چون ایدئولوژی، فرهنگ و ارزش‌های اجتماعی نیز قرار دارد. از دیرباز، دیپلماسی به‌عنوان ابزار اصلی تحقق اهداف سیاست خارجی و رفع اختلافات میان کشورها شناخته می‌شده است. در دهه‌های اخیر، تحلیل پویایی نظام‌های سیاسی و پیوند سیاست داخلی با سیاست خارجی مورد توجه قرار گرفته و تأکید شده که سیاست خارجی باید نه تنها از منظر اقدامات خاص، بلکه با بررسی الگوی کلی کنش‌های بین‌المللی تحلیل شود.

ادبیات روابط بین‌الملل نشان می‌دهد که تعاملات سیاسی نقش کلیدی در شکل‌دهی به سیاست خارجی ایفا می‌کنند (Fearon, 1998: 295). اما گردآوری داده‌های مربوط به تصمیم‌گیری‌های سیاسی، به‌ویژه در حوزه امنیتی، اغلب با دشواری همراه است (Lin-Greenberg et al., 2022: 95). با توجه به اهمیت فزاینده موضوع، محققان حوزه اندیشه سیاسی، بر نقش تعاملات در تکوین روابط بین‌الملل تأکید بیشتری داشته‌اند (Rosenboim & Hartnett, 2021: 104). در همین راستا، کشورهایی مانند چین و آمریکا نمونه‌هایی از روابط پیچیده و چندلایه در سیاست خارجی را ارائه می‌دهند (Alterman & Garver, 2008: 86).

در این میان، جمهوری آذربایجان به‌عنوان همسایه جمهوری اسلامی ایران، با توجه به موقعیت استراتژیک خود، جایگاه ویژه‌ای در سیاست خارجی ایران دارد. روابط ایران و آذربایجان، خصوصاً در ابعاد سیاسی و اجتماعی، متأثر از زمینه‌های تاریخی، فرهنگی و تحولات منطقه‌ای است که بررسی آن اهمیت زیادی دارد. این پژوهش با بهره‌گیری از رویکرد آمیخته اکتشافی، درصدد شناسایی الگوی تعاملات سیاسی و اجتماعی میان دو کشور و تحلیل چندبعدی آن در چارچوب سیاست خارجی ایران است.

اهمیت موضوع و نوآوری پژوهش

این مقاله به بررسی الگوی تعاملات سیاسی و اجتماعی کشور ایران با آذربایجان در زمینه سیاست خارجی می‌پردازد. از آنجا که تعاملات داخلی و خارجی به‌عنوان ابزاری کلیدی در شکل‌دهی سیاست‌های خارجی مطرح هستند، مطالعه حاضر اهمیت ویژه‌ای در درک چگونگی تأثیر عوامل داخلی (مانند مشارکت، اعتمادسازی و شرایط زمینه‌ای) بر خروجی‌های سیاسی خارجی دارد. نوآوری اصلی تحقیق

در استفاده از رویکرد آمیخته (کمی و کیفی) به منظور شناسایی و مدل سازی دقیق مؤلفه های تعاملات در این حوزه است.

مروری بر مبانی نظری تحقیق

در ابتدا، دیپلماسی به عنوان ابزاری برای کشورهای متخاصم برای تأثیرگذاری بر جوامع خارجی و سپس از طریق فشارهای مردمی برای تأثیرگذاری بر دولت خارجی تلقی شد. اهداف اصلی دیپلماسی عمومی را به عنوان تغییر رفتار و نگرش های سیاسی و همچنین ارتقای منافع اقتصادی بیان می کند. اگرچه دیپلماسی عمومی عمدتاً ابتکارات را در یک چشم انداز طولانی در بر می گیرد، برخی از تلاش ها را می توان به عنوان ابزاری موقت برای پاسخ به چالش ها یا تهدیدهای بالقوه تلقی کرد، به ویژه زمانی که دولت ها باید با شرایط غیرمنتظره ای مواجه شوند (Kobierecka, 2023 : 289). نقش دیپلماسی در سیاست خارجی به دلیل درک چندگانه از آنچه دیپلماسی است و هدف آن چیست، مختل می شود. تعریف گسترده ای از دیپلماسی بر این باور است که دیپلماسی فراتر از ارتقای روابط بین المللی صلح آمیز است. در عوض، بر مجموع آن روابط - صلح آمیز، خصمانه و هر آنچه در این بین است - اعمال می شود. بنابراین، روابط خارجی - تا زمانی که شامل منافع، جهت گیری و اقدامات یک قدرت مستقل باشد - ممکن است مترادف با روابط دیپلماتیک تلقی شود که به موجب آن سیاست خارجی به تئوری و عمل تعیین اولویت های دیپلماتیک، برنامه ریزی برای موارد احتمالی؛ پیشبرد اهداف دیپلماتیک استراتژیک، عملیاتی و تاکتیکی؛ و تعدیل آن اهداف با محدودیت های داخلی و خارجی مربوط می شود. (Weisbrode, 2017 : 251)

سیاست خارجه تصمیمات اتخاذ شده از طرف یک واحد سیاسی معین (معمولاً یک دولت) که مستلزم اجرای اهداف با اشاره مستقیم به محیط خارجی آن است. ورودی های سیاست خارجی آن دسته از عوامل متعددی هستند که بر تصمیم گیری تأثیر می گذارند، در حالی که خروجی های قابل مشاهده سیاست خارجی یکی از ویژگی های رفتار دولت (و غیردولتی) در سیستم بین المللی است (Smith et al., 2016 : 3). سیاست خارجی در تعریف سنتی خود، سیاست یک دولت در قبال بازیگران خارجی و به ویژه سایر دولت ها است. بنابراین، بر خلاف نئورئالیسم، اساساً به نظام بین الملل به عنوان چنین نگاهی نمی کند، بلکه دیدگاهی «درون به بیرون» برای درک فرآیند تصمیم گیری در یک دولت ارائه می دهد که سیاست هایی را فراتر از دولت تولید می کند (Diez et al., 2011 : 65).

رابطه بین سیاست خارجی منبع آشکاری برای توسعه و حفظ تعاملات اجتماعی است (Biermann, 2005 : 17). تعامل اجتماعی ابتدایی ترین واحد تحلیل جامعه شناختی است و مطالعه رفتار - و اینکه رفتار چگونه در فرآیند تعامل اجتماعی نقش دارد - به طور طولانی در جامعه شناسی و روان شناسی مورد بحث قرار گرفته است. چنین رشته هایی نحوه تشکیل گروه ها و تعاملات آنها را با جزئیات بررسی می کنند. تعامل اجتماعی به طور طبیعی یک نقطه کانونی در جامعه شناسی و روانشناسی بوده است که در آن نقش تعامل اجتماعی در درک طیف وسیعی از موضوعات مورد بررسی قرار گرفته است (Lal et al., 2023 : 1341).

در ادبیات روابط بین‌الملل، «تعاملات سیاسی» به فرآیندهای رسمی و غیررسمی اطلاق می‌شود که از طریق آن‌ها دولت‌ها، نهادها و بازیگران سیاسی با یکدیگر ارتباط برقرار می‌کنند، تصمیم‌گیری می‌کنند و سیاست‌های خارجی را شکل می‌دهند. این تعاملات شامل مذاکرات دیپلماتیک، اتحادها، رقابت‌ها و سایر اشکال ارتباطات بین‌المللی است. (Hill, 2003, p. 68)

از سوی دیگر، «تعاملات اجتماعی» به روابط و ارتباطات میان گروه‌ها و جوامع انسانی در سطح بین‌المللی اشاره دارد که می‌تواند شامل تبادلات فرهنگی، همکاری‌های آموزشی، و ارتباطات مردمی باشد. این تعاملات نقش مهمی در شکل‌دهی به درک متقابل و تأثیرگذاری بر سیاست‌های خارجی ایفا می‌کنند. (Rosenboim & Hartnett, 2021, p. 104).

در نهایت این که تعاملات سیاسی به معنای برقراری ارتباطات و روابط میان افراد، گروه‌ها و سازمان‌ها در حوزه سیاسی است. این تعاملات شامل تعاملات داخلی یک کشور، مذاکرات و توافقات بین کشورها، روابط دولت‌ها، حزب‌ها، انجمن‌ها و سازمان‌های مرتبط با سیاست و دیگر نهادها در حوزه سیاسی است (Pfetsch, 2004: 348).

سیاست خارجی ایران در سه سطح داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی بررسی می‌شود. در سطح داخلی، عوامل پایدار شامل ویژگی‌های سرزمینی و عوامل متغیر شامل نهادهای حکومتی تأثیرگذار بر سیاست خارجی هستند.

بر اساس قانون اساسی، نهادهای مؤثر بر سیاست خارجی شامل رهبری، قوه مجریه (رئیس‌جمهور، وزارت خارجه و سایر وزارتخانه‌های مرتبط)، قوه مقننه (مجلس و شورای نگهبان)، مجمع تشخیص مصلحت، شورای عالی امنیت ملی، نیروهای مسلح (به‌ویژه سپاه پاسداران) و قوه قضائیه هستند. عوامل ثابت غیرحکومتی، وابسته به سرزمین ایران بوده و مستقل از ساختارهای حکومتی بر سیاست خارجی تأثیر دارند.

برخی همانند مکیندر^۱ و هاشوفر^۲ معتقدند وضعیت جغرافیایی تمام سیاست خارجی یک کشور را تعیین می‌کند (جعفری ولدانی، ۱۳۹۷: ۲۲). به‌طور کلی، متغیرهای جغرافیایی جمهوری اسلامی ایران نیز شامل موقعیت جغرافیایی، میزان مساحت، نوع مرزها و منابع عظیم روزمینی و زیرزمینی به‌ویژه نفت و گاز، مجموعاً عامل بسیار مهمی در ارتقای جایگاه جمهوری اسلامی ایران در منطقه و جهان شده و نیز ایران را به‌عنوان یک کشور بین‌المللی مطرح کرده است و، به‌تبع این جایگاه، نقش بسیار مهمی به‌صورت مستقیم و غیرمستقیم در تدوین و اجرای سیاست خارجی به‌صورت دائمی داشته است.

متغیرهای فرهنگی شامل عناصری همچون آداب‌ورسوم، سنت‌ها، مذهب و دین، زبان، باورها، خصوصیات و روحیات، تصورات و ایستارهای مشترک، جهان‌بینی و ایدئولوژی، نظام معنایی، شیوه انجام امور و روش اندیشیدن، نمادها، ارزش‌ها، قانون، الگوهای رفتاری، ویژگی‌های اخلاقی و دستاوردهای فکری و هنری را شامل می‌شود (دهقانی فیروزآبادی ۱۳۹۸: ۸۷). فرهنگ و تمدن کهن ایران، به‌عنوان یک کشور و ملت

---

1. Mackinder

2. Haushofer

باستانی، دارای نقش مؤثری در تاریخ و فرهنگ جهانی و انسانی بوده و موجب تأثیر عمیق عوامل فرهنگی در سیاست خارجی این کشور شده است. (Sampson, 1988 : 18)

سوابق تاریخی جامعه ایران نیز از عوامل تأثیرگذار و بااهمیت در تصمیم‌سازی‌ها و شکل‌دادن به داده‌های سیاست خارجی این کشور است. تاریخ سیاسی و تأثیرات و تجربیات ناشی از آن خواه‌ناخواه به‌صورت مستقیم و غیرمستقیم بر مردم و مهم‌تر از آن بر بافت فکری و دیدگاه‌های سیاسی اعضای هیئت حاکم آثار شگرفی بر جای می‌گذارد.

روابط ایران و جمهوری آذربایجان دارای پیشینه‌ای پیچیده و تاریخی است. پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و استقلال جمهوری آذربایجان در سال ۱۹۹۱، ایران تلاش کرد تا روابط خود را با این کشور تازه‌استقلال‌یافته تقویت کند. با این حال، نگرانی‌های ایران درباره نفوذ ملی‌گرایی آذری و تمایلات پان‌ترکیستی در جمهوری آذربایجان، به‌ویژه با توجه به جمعیت قابل توجه آذری‌ها در شمال غربی ایران، باعث شد تا روابط دو کشور با چالش‌هایی مواجه شود. (Nassibli, 1999)

در سال‌های اخیر، تنش‌ها بین دو کشور به دلایل مختلفی افزایش یافته است. از جمله این دلایل می‌توان به نگرانی‌های ایران درباره نفوذ ترکیه در جمهوری آذربایجان، اختلافات بر سر تقسیم منابع دریای خزر، و نگرانی‌های امنیتی مرتبط با فعالیت‌های مذهبی و فرهنگی اشاره کرد. با این حال، تلاش‌هایی برای بهبود روابط از طریق همکاری‌های اقتصادی و پروژه‌های مشترک مانند کریدور حمل‌ونقل بین‌المللی شمال-جنوب صورت گرفته است. (Mammadov, 2020)

محقق با استناد به ادبیات گسترده در زمینه دیپلماسی، تعاملات سیاسی و نظریه‌های مرتبط با سیاست خارجی (از جمله دیدگاه‌های نئو ریالی و نئولبرال) توانسته است چارچوب نظری جامعی ارائه دهد. به کارگیری نظریه‌های مطرح (مانند Hill, Fearon)، و نظریات مربوط به تعاملات نخبگان و روابط بین‌الملل (پایه محکم و استدلال منطقی برای تحلیل پویایی‌های موجود فراهم می‌آورد. این چارچوب نظری، هم زمینه نقد و هم فرصت‌های مطالعاتی آتی را ترسیم می‌کند.

پیشینه پژوهش

تیررس (۲۰۲۴) در پژوهشی به نقش احساسات رهبران سیاسی در شکل‌دهی به رقابت‌های بین‌المللی پرداخت. وی با بهره‌گیری از تئوری ارزیابی احساسات، تأثیر هیجانات سیاست‌گذاران را بر شدت یا کاهش تنش در روابط دوجانبه بین کشورها تحلیل کرده و نمونه موردی رقابت بولیوی و شیلی در دوره ریاست‌جمهوری اوو مورالس را بررسی کرده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که احساسات مورالس در دوره‌های همکاری و تنش‌زدایی، با دوره‌های تشدید تنش تفاوت معناداری داشته‌اند: (Thiers, 2024: 28).

اوزجان (۲۰۲۳) در مقاله‌ای به بررسی جایگاه امنیت محیطی در چارچوب امنیت ملی پرداخت. وی استدلال می‌کند که ماهیت جهانی، نامحلی و غیرقطعی تهدیدات زیست‌محیطی باعث شده است دولت‌ها به‌عنوان مهم‌ترین بازیگران نظام بین‌الملل، نقش مؤثری در تأمین امنیت زیست‌محیطی و همکاری بین‌المللی ایفا کنند. وی امنیت محیطی را مسئله‌ای هم‌ارز با امنیت ملی در نظر می‌گیرد. (Özcan, 2023: 82).

لوی (۲۰۲۳) در تحقیقی به مسئولیت اجتماعی دانشمندان علوم اجتماعی در قبال امنیت ملی پرداخت. وی با تکیه بر دیدگاه‌های جامعه‌شناسی عمومی و انتقادی، سیاست عمومی و مطالعات امنیتی، معتقد است که دانشمندان باید از طریق تعامل با مردم - نه صرفاً سیاست‌گذاران - بر فرآیندهای سیاست‌گذاری تأثیر بگذارند. (Levy, 2023: 9)

ساندرز (۲۰۲۲) در مقاله‌ای به بررسی نقش نخبگان در شکل‌گیری و تغییر سیاست خارجی پرداخت. وی ضمن مرور پیشرفت‌های صورت گرفته در ادبیات نخبگان و سیاست خارجی، بر ضرورت مطالعه سیاست نخبگان شامل نحوه رسیدن آنان به قدرت، انگیزه‌هایشان و نحوه تعامل با یکدیگر و توده مردم تأکید کرده است. (Saunders, 2022: 228)

اسلامیان و حبیبی (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان "اقتصاد سیاسی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر دولت توسعه‌گرا"، به نوسانات سیاست خارجی ناشی از نبود استراتژی اقتصادی مشخص پرداخته‌اند. این مقاله با استفاده از رویکرد توصیفی-تحلیلی و اسناد رسمی، به بررسی پیامدهای ضعف در استراتژی‌سازی، از جمله جهت‌گیری انفعالی و تأثیرپذیری از تحریم‌ها پرداخته است.

مهرابی (۱۳۹۸) در تحقیقی با عنوان "تعامل فرهنگی و سیاسی ایران با کشورهای منطقه و جهان"، بر اهمیت بهره‌گیری از تکنیک‌های دیپلماسی و روابط عقلایی با بازیگران بین‌المللی برای افزایش تعاملات منطقه‌ای و جهانی ایران تأکید می‌کند.

پارسایی و همکاران (۱۳۹۸) در مقاله‌ای به شناسایی عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر در سیاست خارجی پرداختند. نتایج بررسی‌ها نشان می‌دهد که دیدگاه‌ها و نظریه‌های متعددی در این زمینه وجود دارد و شناخت این عوامل می‌تواند به طراحی سیاست خارجی واقع‌بینانه و کمک به تحقق منافع و امنیت ملی منجر شود.

نوآوری اصلی تحقیق در استفاده از رویکرد آمیخته (کمی و کیفی) به منظور شناسایی و مدل‌سازی دقیق مؤلفه‌های تعاملات در این حوزه است.

روش تحقیق

تحقیق حاضر از روش آمیخته (Mixed Methods) بهره برده که شامل دو بخش کیفی و کمی می‌باشد: بخش کیفی: از مصاحبه‌های هدفمند با اساتید و کارشناسان وزارت امور خارجه در تهران استفاده شده و رویکرد گلوله‌ای (Snowball Sampling) جهت دسترسی به نمونه‌های مرتبط به کار رفته است. کدگذاری داده‌ها به صورت باز و محوری انجام شده که موجب استخراج مفاهیم کلیدی مانند مشارکت، اعتمادسازی، شرایط زمینه و پیامدها گردیده است.

بخش کمی: با استفاده از نمونه‌گیری تصادفی ساده و ابزارهایی نظیر SPSS، SmartPLS و Atlas.ti، داده‌های جمع‌آوری شده مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. آزمون‌های آماری از جمله آزمون‌های کفایت نمونه (KMO و بارتلت) و روایی مدل (AVE و ضریب تعیین) نشان‌دهنده دقت در کارکرد مدل و صحت استفاده از روش‌های اندازه‌گیری است.

این ترکیب روش های کیفی و کمی، به تعمیق تحلیل و توان ارائه الگوی منسجم از تعاملات سیاسی و اجتماعی ایران با آذربایجان کمک شایانی کرده است. جامعه آماری در بخش کیفی شامل مدیران ارشد نظام و سیاست های اتخاذی در سال های گذشته در کشور و اساتید حوزه سیاست خارجی و روابط بین الملل بود با استفاده از روش نمونه گیری به صورت هدفمند و گلوله برفی^۱ نمونه ۱۲ نفری در بخش کیفی انتخاب و داده ها توسط ۱۲ نفر مصاحبه شونده به اشباع نظری رسیدند. در بخش کمی جامعه آماری شامل کلیه کارکنان رسمی وزارت امور خارجه در شهر تهران بود. طبق آمار موجود حدود ۱۵۰۰ نفر در وزارت خارجه مشغول به فعالیت بودند. حجم نمونه ۳۰۳ نفر از کارکنان است که با استفاده از فرمول کوکران محاسبه شده و نحوه انتخاب جامعه نمونه، تصادفی ساده بود. ابزارهای جمع آوری داده ها این تحقیق شامل مصاحبه و پرسشنامه بود. در بخش کیفی از نظریه داده بنیاد و با کمک نرم افزار ATLAS.ti تجزیه و تحلیل انجام شد و در بخش کمی از نرم افزار SPSS و مدلسازی معادلات ساختاری و از نرم افزار PLS.Smart برای اعتبار سنجی مدل استفاده شد.

یافته های بخش کیفی

به منظور تحلیل یافته ها در بخش کیفی از فرایند سه مرحله ای کدگذاری باز، محوری، و انتخابی استفاده شد. بدین صورت که پژوهشگران اقدام به خواندن داده های مصاحبه ها کرد و داده های مشابه که بار معنایی یکسانی داشتند، تحت کدهای مشترکی کدگذاری کرد و سپس مفاهیم متناسبی به هر یک اختصاص داده شد. در این مرحله که کدگذاری باز نامیده می شود، مقوله های متعددی در رابطه با تعاملات سیاسی و اجتماعی جمهوری اسلامی ایران با کشور آذربایجان در سیاست های خارجی با کشور آذربایجان استخراج شد. در این فرایند (کدگذاری باز)، کدهای بسیاری به دست آمد که طی فرایند رفت و برگشتی تحلیل داده ها، مجموعه این داده های کیفی اولیه به مقوله های کمتری تقلیل یافتند. با توجه به محدودیت حجم مقاله جدول ۱ نمونه ای از کدگذاری باز را نشان می دهد.

جدول ۱) کدگذاری باز و اولیه مصاحبه ها

شماره کد	شرح کد	منبع کدها
۱	ارمان گویایی و واقع بینی	۱
۲	حمایت از نخبگان	۴
۳	حمایت از مطبوعات داخلی	۱۰
۴	حضور فعال و موثر در جهان اسلام	۴
۵	الهام بخشی	۲
۶	عقل گرایی نرمال و منطقی	۲
۷	دعوت از نخبگان سیاسی سایر کشورها برای حضور در کشور	۶
۸	تقویت اعتماد به نظام سیاسی کشور	۷
۹	ایجاد تعادل و توازن بین منافع ملی و مصالح کشور	۱۲
۱۰	دیپلماسی قوی، فعال و تعامل گرا	۱

^۱- Snowball sampling

بعد از کد گذاری باز اولیه تک تک مصاحبه و استخراج تمامی کدهای ارائه شده توسط پاسخ دهندگان، در حدود ۵۴۰ کد اولیه از مصاحبه ها استخراج شد در مرحله بعدی بسیاری از کدها مشترک حذف و برخی هم در هم ادغام شد و در مجموعه ۱۸۳ کد، نهایی شد. در مرحله بعدی این کدها در یک مرحله بالاتر طبقه بندی شدند به عبارتی کدگذاری محوری برای فهرست بندی و دسته بندی مصاحبه ها انجام شد. کدهای مرحله اول در قالب مقوله ها، زیر مقوله ها و مفاهیم تعیین شد. با توجه به محدودیت حجم مقاله برخی از کدگذاری محوری ارائه شده است.

جدول ۲) کدگذاری محوری مصاحبه ها

کدهای باز	زیر مقوله ها
ارمان گرایی و واقع بینی	واقعیت گرایی
عقل گرایی نرمال و منطقی	
الهام بخشی	
داشتن آگاهی و اطلاعات واقعی از اصول بین المللی	
نداشتن بینش مطلق گرایی	
ابنای سیاست خارجی بر آرمان ها و واقعیت های موجود	
پایش و توجه مداوم به واقعیت های جدید صحنه بین المللی	
حمایت از نخبگان	حمایت ها
حمایت از مطبوعات داخلی	
اهمیت نظرات نخبگان سیاسی کشور	
حمایت از نخبگان سیاسی سایر کشورها برای حضور در کشور	خدمت رسانی به نخبگان
خدمت رسانی به ایرانیان خارج از کشور حامی نظام	
خدمت رسانی بی دریغ به نخبگان سیاسی	
همکاری بیشتر با نخبگان سیاسی	
مشارکت بیشتر مردم در تصمیمات ملی	مشارکت
همراهی و مشارکت مردم	
استقبال و همراهی، مشارکت با دیدگاه نقادانه نخبگان جامعه	
هم اندیشی جامعی در خصوص تحولات صحنه بین المللی	
میزان مشارکت مردم در مسائل ملی	
داشتن روحیه مشارکتی	
همگرایی بیشتر مردم با مسئولان نظام کشور	
تقویت مشارکت در انتخابات ملی	

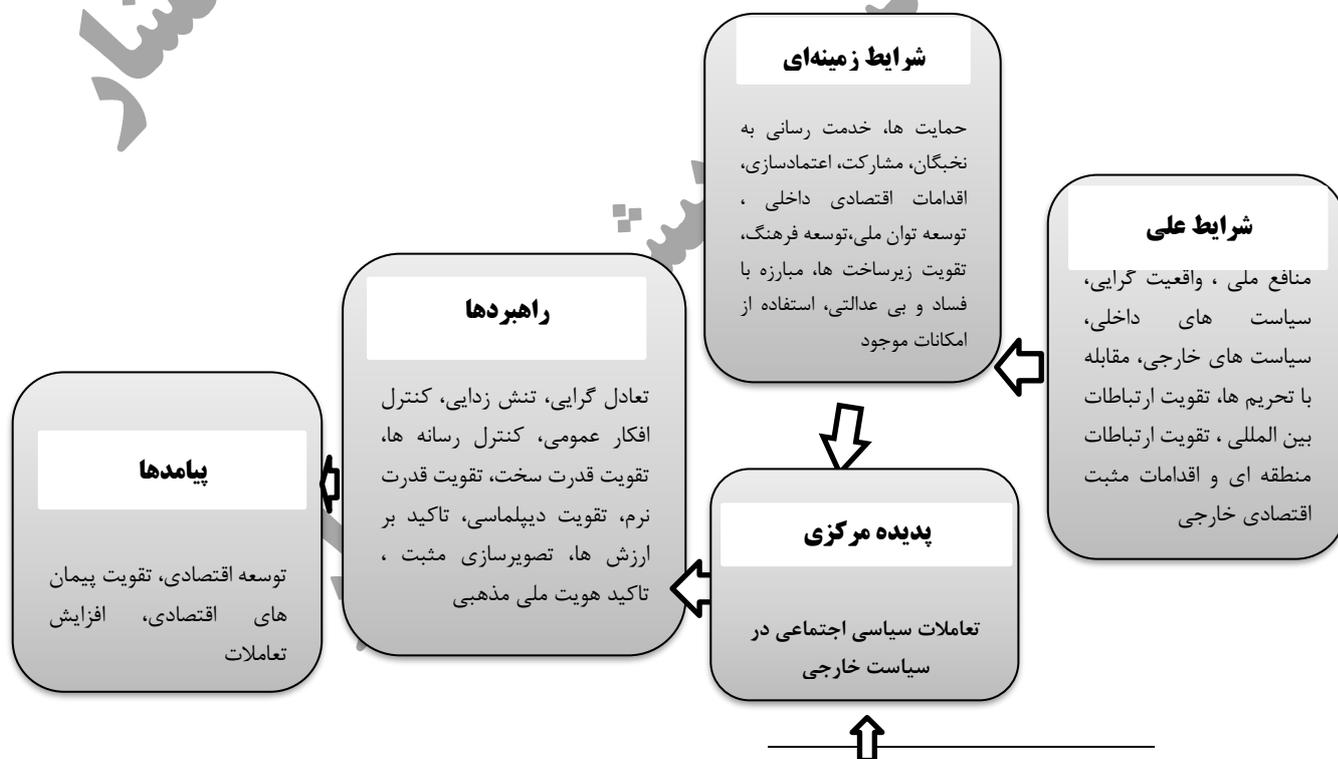
در نهایت کدگذاری انتخابی نیز انجام شد در این مرحله وجوه مشترک مؤلفه های برآمده از مراحل قبلی شناسایی شده و با توجه به اشتراکات آن ها در دسته بندی کلی تر و محدودتری ساماندهی شدند. در

مرحله اول مقوله های زیادی به دست آمد که با تلفیق و تحلیل آنها با استفاده از فرایند رفت و برگشتی تحلیل داده ها مجموعه کل کد های اولیه به کدهای کمتری تقلید یافتند به این گونه که به منظور جلوگیری از تکرار تمام کد های اولیه تکراری یا مشابه که از لحاظ مفهومی بسیار به هم نزدیک بودند در یک مجموعه واحد قرار گرفتند و مفاهیمی را به وجود آوردند که مقولات را تشکیل دادند نتایج حاصل از این مرحله به شرح جدول ۳ است (باتوجه به محدودیت حجم مقاله بخشی از کدگذاری انتخابی ارائه شده است)

جدول ۳) کدگذاری انتخابی مصاحبه ها

مقوله اصلی	مقوله فرعی	مفاهیم و کدها
راهبردها و اقدامات	تعادل گرایی	ایجاد تعادل و توازن بین منافع ملی و مصالح کشور
		همگرایی با مخالفان
		کنار گذاری اختلافات ایدئولوژیکی با همسایه ها
		ایجاد صلح و ثبات
		رهایی از وابستگی به بیگانه
	تنش زدایی	تقویت اهداف مشترک بین کشورها
		اجرای دقیق و هدفمند سیاست تنش زدایی
		کاهش تنش حقوق بشری
		انبساط فضای سیاسی
		کاهش تنش ها و تنش زدایی
کنترل افکار عمومی	کنترل افکار عمومی	تنش زدایی در ارتباط با تصویرهای غیرواقعی و منفی موجود
		تلاش برای افزایش مشروعیت سیاسی نظام در عرصه های بین المللی
کنترل رسانه ها	کنترل رسانه ها	هنجارسازی برای جهت دهی به افکار عمومی منطقه ای و بین المللی
		مدیریت و جهت دهی به افکار عمومی
تقویت قدرت سخت	تقویت قدرت سخت	تقویت زیرساخت های رسانه ای
		توسعه رسانه ها
		تقویت قدرت نظامی
		تقویت شبه نظامیان محور مقاومت
		برگزاری رزمایش نظامی مشترک
		تقویت کامل بنیه دفاع ملی از طریق آموزش نظامی عمومی برای حفظ استقلال
		هماهنگ نمودن فعالیت های سیاسی، اطلاعاتی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی در ارتباط با تدابیر کلی دفاعی - امنیتی
		ارتقای توان دفاعی و بازدارندگی جمهوری اسلامی
		توان موشکی
		تعیین سیاستهای دفاعی - امنیتی کشور در محدوده سیاستهای کلی تعیین شده
تقویت جبهه مقاومت		

به طور کلی یافته‌ها نشان داد که تعداد ۳۷ تم اصلی و ۱۸۳ تم فرعی به عنوان ابعاد و مولفه های الگوی تعاملات سیاسی و اجتماعی جمهوری اسلامی ایران با کشور آذربایجان در سیاست های خارجی شدند. این مقوله‌های شناسایی شده همگی میانگین بالاتر از ۳ داشته اند. با توجه به آنچه که در قسمت‌های قبل ارائه شد ارتباط فی‌مابین مقوله‌ها و زیرمقوله‌های شکل گرفته در اطلاعات و داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها، نشان می‌دهد الگوی پارادایمی شکل گرفته با شکل اصلی مدل پارادایمی اشتراک و کرین^۱ (۱۹۹۰) منطبق می‌باشد. به این صورت که شرایط علی تعاملات سیاسی و اجتماعی جمهوری اسلامی ایران با کشور آذربایجان در سیاست خارجی بر پدیده اصلی تاثیر دارد و پدیده محوری تحت شرایط علی می‌باشد. پدیده محور خود بر راهبردها تاثیر می‌گذارد. راهبردها نیز تحت تاثیر شرایط زمینه‌ای و متغیرهای مداخله‌گر قرار دارد. همچنین راهبردهای تعاملات سیاسی و اجتماعی جمهوری اسلامی ایران با کشور آذربایجان در سیاست های خارجی نیز بر پیامدهای تعاملات سیاسی و اجتماعی جمهوری اسلامی ایران با کشور آذربایجان در سیاست های خارجی تاثیر دارد. الگوی حاصل شده را می‌توان در قالب یک بیان روایتی داستان گونه بر آمده از داده‌ها بیان نمود تا تفسیر مجمل و گویایی از آن به دست آید. تعاملات سیاسی و اجتماعی در سیاست خارجی یکی از عوامل اصلی در تعیین راهبردهای کشورها و ارتباطات بین المللی است. این تعاملات شامل مذاکرات دیپلماتیک، توافقات بین المللی، تحریم ها، تجارت، همکاری های نظامی و سیاست های برنامه های توسعه انسانی است. این تعاملات می تواند تاثیر گذار بر روابط بین المللی و موقعیت هر کشور در جهان باشد. همانطوری که مشخص است مدل تعاملات سیاسی و اجتماعی دارای ابعاد و عناصر زیادی است که در شکل زیر مدل داده بنیاد نهایی ارائه شده است

¹. Strauss & Corbin,

شرایط مداخله گر

ضعف دیپلماسی
ضعف های اقتصادی
دامن زدن به ناکارآمدی ها
ضعف ها عملکردی

شکل (۱) مدل داده بنیاد تحقیق

یافته های بخش کمی

پس از اتمام بخش کیفی، یک پرسشنامه بر اساس کدهای شناسایی شده در بخش کیفی طراحی و روایی آن به صورت صوری به تایید اساتید راهنما، استاد مشاور و ۴ استاد رشته روابط بین الملل رسید. همچنین یک نمونه ۳۰ نفری در بخش کمی جهت بررسی پایایی پرسشنامه انتخاب شد که برای این منظور از روش الفای کرونباخ استفاده شد یافته ها نشان داد مقادیر الفای کرونباخ برای گویه های هر بعد از مدل داده بنیاد از مقدار بحرانی ۰/۷۰ بالاتر است بنابراین پایایی ابزار نیز تایید شد. پس از تایید روایی و پایایی پرسشنامه به تعداد حجم نمونه مشخص شده توزیع و جمع آوری شد که تعداد ۲۲۳ پرسشنامه کامل تکمیل و وارد فرایند تحقیق شد. از ۳۰۳ پرسشنامه توزیع شده (تعداد نمونه های ذکر شده در بالا) ۲۰۳ پرسشنامه تکمیل شده به دست رسید. روش نمونه گیری، نمونه گیری تصادفی ساده بود. در بخش اطلاعات جمعیت شناختی یافته ها نشان داد که ۵۲ درصد پاسخ دهندگان مرد و ۴۸ درصد زن بودند. ۴۹ درصد پاسخ دهندگان زیر ۴۰ سال و ۵۱ درصد بالای ۴۰ سال بودند. ۵۴ درصد پاسخ دهندگان تحصیلات لیسانس، ۴۲ درصد فوق لیسانس و ۴ درصد نیز دارای مدرک دکترا بودند.

پس از وارد کردن داده های سوالات پرسشنامه به صورت کدهای آماری به نرم افزار Spss ابتدا داده ها از نظر وجود داده های گم شده بررسی شد جهت این مهم از آزمون آماری گم شدگی کاملاً تصادفی لیتل^۱ بوسیله نرم افزار آماری SPSS نسخه ۲۳ استفاده شد. سطح معنی دارای آزمون لیتل برابر با ۰/۴۴ بود و از مقدار سطح معناداری ۰,۰۵ بالاتر بود چرا که ($P > 0/05$) بیانگر الگوی تصادفی داده های مفقود شده است. در ادامه داده ها از نظر وضعیت نرمال بودن بررسی شد. نتایج ارزیابی تحلیل تک متغیره جدول نشان داد که کشیدگی و چولگی هیچ یک از متغیرها به ترتیبی بیشتر از نقطه برش ۳ نبود. بنابراین بهنجار بودن چند متغیره با استفاده از مقدار کشیدگی و چولگی در این مطالعه بزرگتر از ۳ نبود، و مقادیر بزرگتر از ۳ نشان دهنده غیر بهنجار بودن است. سپس از آزمون کفایت نمونه نیز جهت مدلسازی معادلات ساختاری انجام شد. نتایج نشان داد مقدار KMO برابر با ۰,۷۶۰ به دست آمد با توجه به سطح

^۱ . Little's MCAR Test

معنی‌داری (۰,۰۰۰) آزمون بارتلت معنادار بود؛ بنابراین، با توجه به کفایت نمونه‌برداری و معناداری آزمون بارتلت، ماتریس همبستگی داده‌ها برای ورود به معادلات ساختاری امکان‌پذیر بود. در ادامه با توجه به مناسب بودن آزمون کفایت نمونه، ابتدا تحلیل عاملی تأییدی ابعاد مدل داده بنیاد تعاملات سیاسی و اجتماعی جمهوری اسلامی ایران با کشور آذربایجان در سیاست‌های خارجی انجام شد. به منظور تأیید این که آیا خرده مقیاس‌های هر یک از عوامل علی، مقوله‌ها، بسترها، مداخله‌گرها، راهبردها و پیامدها، خرده مقیاس‌های سازنده‌ای برای هر یک از عوامل ذکر شده مناسب هستند یا نه و اینکه هر یک از خرده مقیاس‌ها تا چه اندازه عوامل مربوط به خود را به عنوان یک سازه تبیین می‌نمایند، از روش تحلیل عاملی تأییدی استفاده شد. بنابراین با استفاده از تحلیل عاملی مرتبه اول و تأییدی ساختار کلی پرسشنامه‌های تحقیق مورد روائی سنجی محتوایی قرار گرفته و تأیید شد. برای تحلیل عاملی تأییدی و مدل‌یابی معادلات ساختاری بار عاملی استاندارد و آماره t محاسبه شد همچنین شاخص‌های برازش مدل‌های تحلیل عاملی نیز پس از اصلاحات لازم و حذف برخی از سوالات مورد تأیید واقع شدند. بعد از تأیید مدل‌های تحلیل عاملی مرتبه اول و تأییدی و تأیید نتایج این مدل‌ها و برازش شاخص‌های تحلیل عاملی نوبت به آزمون مدل نهایی تحقیق رسید. برای آزمون مدل نهایی تحقیق از روش حداقل مربعات جزئی استفاده می‌شود. پیش از آزمون مدل پژوهش، اطمینان یافتن از شاخص‌های برازش در حداقل مربعات جزئی ضروری است. در نتیجه، صحت مدل‌های اندازه‌گیری متغیرهای برون‌زا و درون‌زا مورد بررسی قرار می‌گیرند. با استفاده از روش حداقل مربعات جزئی و با استفاده از نرم‌افزار smartPLS مدل پژوهش مورد آزمون قرار گرفت. ابتدا مدل‌های اندازه‌گیری مورد بررسی قرار گرفت که نتایج به شرح جدول (۴) است:

جدول (۴) جدول پارامترهای لازم برای مدل کلی

	مقادیر الفای کرونباخ	پایایی ترکیبی	AVE	R Square
راهبردها	۰,۹۲۵	0.947	۰,۸۱۷	۰,۶۹۵
شرایط زمینه‌ای	۰,۹۵۱	0.958	۰,۶۹۵	0.683
شرایط علی	۰,۹۰۴	0.924	۰,۶۳۵	**
شرایط مداخله‌گر	۰,۸۷۸	0.916	۰,۷۳۲	**
پدیده مرکزی	۰,۸۵۱	0.909	۰,۷۷۰	0.708
پیامدها	۰,۸۵۷	0.913	۰,۷۷۷	0.584

مطابق با جدول ۴ مقادیر الفای کرونباخ برای تمامی ابعاد مدل داده بنیاد بالاتر از مقدار ۰/۷۰ است که حاکی از پایایی مناسب مدل تدوین شده دارد. پایایی ترکیبی نیز برای تمام سازه‌ها بالاتر از مقدار بحرانی ۰/۷ بود که نشان از پایداری درونی قابل قبول برای مدل اندازه‌گیری بود. روایی همگرایی مدل با استفاده از میانگین واریانس استخراجی (AVE) بررسی شد. یافته‌ها نشان داد مقادیر AVE تمامی سازه‌های مدل داده بنیاد بالاتر از ۰/۵۰ است و روایی همگرا مدل نیز

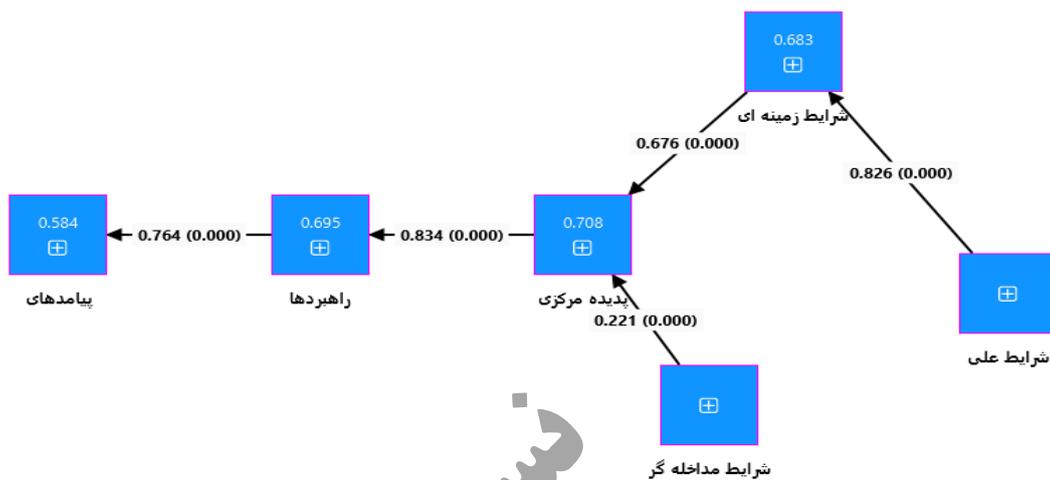
تایید شد. مقادیر ضریب تعیین (R Square) نیز بررسی شد که نتایج نشان داد مقادیر محاسبه شده برای متغیرهای درونزای مدل بالاتر از ۰/۱۰ است بنابراین مدل از حد نصاب قدرت پیش‌بینی متغیر وابسته توسط متغیر مستقل برخوردار است. در نهایت در بخش مدل های اندازه گیری جهت بررسی روایی واگرا از روش بارهای عاملی متقابل و فورنل و لارکر^۱ (۱۹۸۱) استفاده شد نتایج روش ماتریس بارهای عاملی به شرح جدول ۵ است.

جدول ۵) روایی واگرا مدل کلی

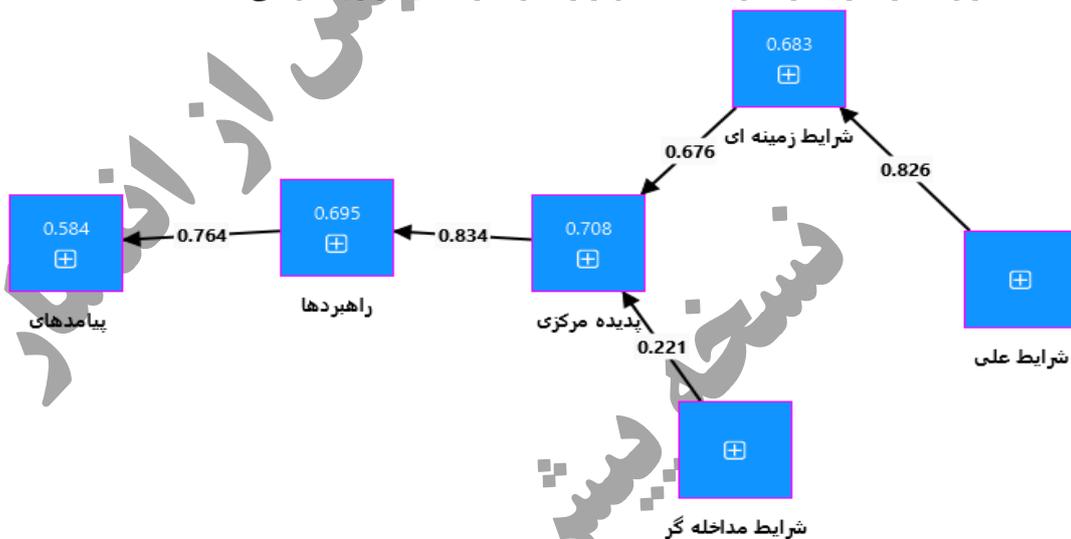
پیامدها	پدیده مرکزی	مداخلات	شرایط علی	زمینه ها	راهبردها	ابعاد مدل
					0.904	راهبردها
				0.833	0.895	شرایط زمینه ای
			0.797	0.826	0.825	شرایط علی
		0.856	0.655	0.677	0.798	شرایط مداخله گر
	0.878	0.679	0.710	0.826	0.834	پدیده مرکزی
0.882	0.654	0.765	0.613	0.694	0.764	پیامدهای

طبق جدول (۵) مقدار جذر AVE متغیرهای مکنون در پژوهش حاضر که در خانه‌های موجود در قطر اصلی ماتریس قرار گرفته‌اند، از مقدار همبستگی میان آن‌ها در خانه‌های زیرین قطر اصلی بیشتر است؛ بنابراین، می‌توان گفت که در پژوهش حاضر، سازه‌ها (متغیرهای مکنون) در مدل، تعامل بیشتری با شاخص‌های خوددارند تا سازه‌های دیگر. به بیان دیگر، روایی واگرا مدل متناسب است. بعد از بررسی و تبیین برازش مدل های اندازه گیری در مدل سازی حداقل مربعات جزئی، در این قسمت نوبت به برازش مدل ساختاری تحقیق می‌رسد. برای بررسی برازش مدل ساختاری پژوهش از چندین معیار استفاده می‌شود ابتدایی‌ترین معیار برای سنجش رابطه‌ی بین سازه‌ها است در صورتی که مقدار عدد t بالا ۱/۹۶ باشد رابطه معنی‌دار است و فرضیه‌های پژوهش تأیید می‌شود. ذکر این نکته نیز ضروری است که عدد معناداری فقط صحت روابط بین سازه‌ها را نشان می‌دهد و شدت روابطی بین سازه‌ها را نمی‌توان با آن‌ها سنجید. بر همین اساس برای این که مشخص شود مقادیر عدد T محاسبه شده معنادار می‌باشند یا نه از مدل در حالت سطح معناداری استفاده شد که شکل زیر مدل تحقیق در حالت سطح معناداری و مقادیر ضرایب مسیر را نشان می‌دهد

1. Fornell & Larcker

شکل ۲) مدل معادلات ساختاری پژوهش در حالت معناداری و ضرایب مسیر همچنین مدل تحقیق در حالت استاندارد (ضرایب مسیر) نیز ارائه شد. اندازه ضریب مسیر بیانگر قوت و قدرت رابطه بین دو متغیر است. برخی از محققین بر این باورند که ضریب مسیر بزرگتر از ۰,۱ نشان دهنده میزان تأثیرگذاری در مدل است. شکل زیر مدل ضریب مسیر را نشان می دهد

شکل ۳) مدل تحقیق در حالت ضریب مسیر

بر اساس مدل های فوق تمامی روابط در نظر گرفته شده در مدل معنادار است و مدل داده بنیاد بخش کیفی تحقیق توسط داده های تجربی تایید می شود.

یافته ها و بحث

یافته های تحقیق نشان می دهد که تعاملات سیاسی و اجتماعی داخلی (مانند مشارکت، اعتمادسازی و شرایط زمینه ای) به شدت بر سیاست خارجی ایران با آذربایجان تأثیرگذار است. مدل سازی داده های بدست آمده از طریق تحلیل ساختاری معادلات، رابطه معناداری بین عوامل مختلف و پیامدهای استراتژیک موجود را به اثبات رسانده است. نتایج نشان دهنده اهمیت شرایط علی، مؤلفه های کدگذاری شده از مصاحبه ها، و قدرت مدل در توضیح و پیش بینی خروجی های سیاست خارجی

می باشد. از جنبه مثبت می توان به جامعیت تحلیل، استفاده از رویکرد آمیخته و کاربرد صحیح روش های آماری اشاره کرد.

نقاط قوت

رویکرد آمیخته: ترکیب روش های کیفی و کمی، امکان بررسی عمیق و چندبعدی پدیده را فراهم کرده است.

چارچوب نظری جامع: استفاده از نظریه های معتبر و توجه به ابعاد مختلف (سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی) تعاملات از نقاط قوت مهم است.

کاربرد دقیق روش های آماری: اعتبارسنجی مدل با استفاده از ابزارهای استاندارد و ارائه نتایج قابل اتکا به دقت انجام شده است.

نقاط ضعف و پیشنهادات

پیچیدگی نگارشی: متون پژوهش در برخی بخش ها به دلیل استفاده از زبان فنی و ادبیات پیچیده ممکن است برای برخی از خوانندگان دشوار باشد؛ توصیه می شود برای افزایش شفافیت، نگارش ساده تر و قابل فهم تر صورت گیرد.

گسترش نمونه و حوزه مطالعه: در صورت امکان، استفاده از داده های جامع تر از چند منطقه یا مقایسه های بین المللی می تواند تعمیم پذیری نتایج را افزایش دهد.

توضیح بیشتر درباره فرآیند کدنویسی: ارائه جزئیات بیشتر در خصوص روند و معیارهای کدنویسی می تواند به اعتبار بخش کیفی پژوهش بیفزاید.

بحث و نتیجه گیری

هدف اصلی این تحقیق، طراحی و تبیین الگوی تعاملات سیاسی و اجتماعی جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان در سیاست خارجی، با استفاده از روش تحقیق ترکیبی اکتشافی متوالی است. در مرحله کیفی، با انجام مصاحبه های عمیق و کدگذاری، مدل اولیه استخراج شد و سپس در مرحله کمی، پرسشنامه ای مبتنی بر آن در بین کارکنان وزارت امور خارجه توزیع و با استفاده از مدل سازی معادلات ساختاری (PLS) تحلیل گردید. نتایج حاکی از تأیید مدل کیفی از سوی داده های کمی بود.

یافته ها نشان دادند که پدیده محوری تحقیق، الگوی تعاملات سیاسی و اجتماعی ایران و آذربایجان است که شامل ابعاد زیر می شود:

۱. **شرایط علی:** منافع ملی، واقع گرایی، مقابله با تحریم ها، سیاست های داخلی و تقویت روابط بین المللی.
۲. **شرایط مداخله گر:** ضعف دیپلماسی، ناکارآمدی ها و مشکلات اقتصادی.
۳. **شرایط زمینه ای:** مشارکت، اعتمادسازی، خدمات به نخبگان، اقدامات اقتصادی داخلی و توسعه فرهنگی.
۴. **راهبردها:** تعادل گرایی، تنش زدایی، کنترل رسانه، تقویت دیپلماسی و قدرت نرم و سخت.

۵. پیامدها: توسعه اقتصادی، فرهنگی و سیاسی، تقویت پیمان‌ها، افزایش رضایت عمومی و قدرت ملی.

اعتبار مدل با معیارهایی مانند آلفای کروناخ، پایایی ترکیبی، روایی همگرا و واگرا تأیید شد و شاخص‌های آماری نیز نشان‌دهنده برازش مناسب مدل بودند. در بُعد شرایط علی نیز تأکید شده است که تحقق منافع ملی نیازمند تدوین استراتژی دقیق سیاسی و اقتصادی با رویکردی واقع‌گرایانه، منعطف و بین‌المللی است. نتایج این تحقیق با مطالعات پیشین از جمله دهشیری و غفوری (۱۳۹۴)، سیمبر و همکاران (۱۳۹۹) و حسینی و احمدی (۱۴۰۰) همخوانی دارد.

بر اساس یافته‌های مدل داده بنیاد در خصوص شرایط عام (شرایط زمینه‌ای) بایستی اشاره کرد خدمت‌رسانی به نخبگان اهمیت بسیاری دارد چرا که آنها مورد توجه و حمایت جامعه هستند و می‌توانند به توسعه و پیشرفت کشور کمک کنند. اعتمادسازی و مشارکت شهروندان نیز اساسی برای پایداری سیاست‌های خارجی و اقتصادی داخلی است. سیاست‌های خارجی قوی و هماهنگ، بهبود اقتصاد داخلی، توسعه توان ملی و فرهنگی، تقویت زیرساخت‌ها و مبارزه با فساد و بی‌عدالتی نیز از اهمیت بالایی برخوردارند. استفاده هوشمندانه از امکانات موجود نیز می‌تواند به توسعه و پیشرفت کشور کمک کند. یافته‌های این بعد تا حدودی با مطالعات خسروی و شهسواری (۱۳۹۵)، دیاموند^۱ (۲۰۱۵)، اوزجان (۲۰۲۳)، دینیز و ریبرو (۲۰۲۳)، ساندرز (۲۰۲۲)، درزرنر^۲ (۲۰۲۱)، اسلامیان و حبیبی (۱۳۹۹)، مهرابی (۱۳۹۸)، پارسایی و همکاران (۱۳۹۸) و محمودی کیا و فرهادی (۱۳۹۸) همسو است.

بر اساس یافته‌های تحقیق در خصوص راهبردها بایستی اشاره کرد تعادل‌گرایی، تنش‌زدایی، کنترل افکار عمومی، کنترل رسانه‌ها، تقویت قدرت سخت، تقویت قدرت نرم، تقویت دیپلماسی، تأکید بر ارزش‌ها، تصویرسازی مثبت، تأکید هویت ملی مذهبی در سیاست‌های خارجی اصول مهمی هستند که به وفور استفاده می‌شوند در سیاست‌های خارجی کشورها. این اصول به کشورها کمک می‌کنند تا روابط خود را با کشورهای دیگر برقرار و توسعه دهند و نقش موثری در جهان داشته باشند. اهمیت این اصول در افزایش نفوذ و تأثیر کشورها در امور بین‌المللی و توسعه روابط بین‌المللی بسیار مهم است. یافته‌های این بعد تا حدودی همسو با مطالعات؛ پوراحمدی و اسعدی (۱۴۰۳)، گوهر مقدم و همکاران (۱۴۰۲)، کوبیرچکا (۲۰۲۳)، شلودیاکوا^۳ و همکاران (۲۰۲۱)، پارسایی و همکاران (۱۳۹۸)، جوادی ارجمند و گنج‌خانلو (۱۳۹۹) است.

بر اساس یافته‌های تحقیق در خصوص عوامل مداخله‌گر بایستی اشاره کرد ضعف در دیپلماسی می‌تواند منجر به ایجاد اختلافات بین کشورها و ناتوانی در حل دعواهای بین‌المللی شود. ضعف‌های اقتصادی نیز می‌تواند باعث کاهش امکانات مالی و توانایی در فعالیت‌های خارجی گردد. دامن‌زدن به ناکارآمدی‌ها ممکن

۱. Diamond

۲. Drezner

۳. Sheludiakova

است باعث تخریب ساختارهای اقتصادی و اجتماعی شود و اعتماد به نفس کشور را زیان بباراند. در نهایت، ضعف‌های عملکردی در سیاست‌های خارجی می‌تواند به ناتوانی در دستیابی به اهداف ملی و افزایش ایرادات جامعه منجر شود. یافته‌های این بعد تا حدودی همسو با مطالعات؛ ارغوانی پیرسلامی و اسمعیلی (۱۳۹۹)، جعفری هفت‌خوانی و کوهکن (۱۳۹۸)، دامن پاک جامی (۱۳۹۷)، پرچمی و جلالی (۱۳۹۵) است.

بر اساس یافته‌های تحقیق در خصوص پیامدهای تعاملات سیاسی و اجتماعی جمهوری اسلامی ایران با کشور آذربایجان در سیاست‌های خارجی بایستی اشاره کرد که توسعه اقتصادی باعث افزایش شایستگی و پویایی اقتصادی کشور می‌شود و می‌تواند منجر به تقویت پیمان‌های اقتصادی با سایر کشورها شود. این امر، می‌تواند منجر به توسعه اقتصادی، سیاسی و فرهنگی کشور گردد. توسعه اقتصادی می‌تواند به تقویت قدرت ملی و افزایش رضایت‌مندی مردم و همچنین تقویت ایمان و اراده مردم در سیاست‌های خارجی کمک کند. یافته‌های این بعد تا حدودی همسو با مطالعات؛ اوزجان (۲۰۲۳)، ارباس (۲۰۲۲)، اسلامیان و حبیبی (۱۳۹۹)، مهرابی (۱۳۹۸)، پارسایی و همکاران (۱۳۹۸) و محمودی کیا و فرهادی (۱۳۹۸) است.

بر اساس یافته‌های تحقیق، برای ارتقای روابط ایران و آذربایجان باید به حمایت و خدمت‌رسانی به نخبگان علمی، فرهنگی و اقتصادی در هر دو کشور توجه شود. همکاری‌های علمی و دانشگاهی می‌تواند به انتقال فناوری و تقویت پیوندهای فرهنگی و اجتماعی منجر شود. این تعاملات باید مبتنی بر نیازهای آذربایجان و توانمندی‌های علمی ایران باشد.

مشارکت فعال و اعتمادسازی در عرصه‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی باید در اولویت قرار گیرد. سیاستمداران ایرانی با ایجاد پروژه‌های مشترک اقتصادی و امنیتی و اقدامات ملموس در راستای منافع مشترک، می‌توانند بنیان اعتماد متقابل را تقویت کنند.

توسعه زیرساخت‌ها و توان ملی در زمینه‌هایی چون صنعت، انرژی و فناوری برای تبدیل شدن به شریک اقتصادی قوی‌تر با آذربایجان ضروری است. همچنین، مبارزه با فساد و بی‌عدالتی، اعتبار بین‌المللی ایران را ارتقا می‌دهد.

در حوزه فرهنگی، تاکید بر هویت ملی-مذهبی ایران و معرفی آن در سطح بین‌المللی می‌تواند به تعمیق روابط فرهنگی و اجتماعی کمک کند.

رویکرد تعادل‌گرایی و تنش‌زدایی، به‌ویژه در مسائل حساس مانند انرژی، مرزها و چالش‌های منطقه‌ای، از طریق دیپلماسی فعال و پرهیز از واکنش‌های افراطی می‌تواند پایه‌گذار روابط پایدارتر میان دو کشور باشد.

یکی از ابزارهای مؤثر در تقویت روابط ایران و آذربایجان، بهره‌گیری از دیپلماسی عمومی و رسانه‌ها برای تصویرسازی مثبت است. ایران باید از رسانه‌های بین‌المللی و شبکه‌های اجتماعی برای نمایش چهره‌ای سازنده از روابط دو کشور استفاده کند تا توجه جهانی را جلب کرده و پیوندهای مردمی را تقویت کند. ایران همچنین باید از طریق نشست‌ها، کنفرانس‌ها و پیام‌های دیپلماتیک، مواضع خود و آذربایجان را در عرصه‌های منطقه‌ای و بین‌المللی تبیین کند. این اقدامات می‌تواند روابط اقتصادی و امنیتی با سایر کشورها را نیز به نفع هر دو کشور ارتقا دهد.

با توجه به چالش‌های موجود، واقع‌گرایی و تمرکز بر منافع ملی در سیاست‌گذاری‌ها ضرورت دارد. همکاری‌های مشترک در زمینه‌هایی مانند انرژی، حمل‌ونقل، امنیت و فناوری‌های نوین باید تقویت شود. در نهایت، شناسایی ظرفیت‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی موجود در روابط با آذربایجان و بهره‌گیری از آن‌ها، به بهبود سیاست خارجی ایران کمک خواهد کرد. همچنین توصیه می‌شود تحقیقات آتی به عواملی مانند تنوع فرهنگی، جغرافیای خاص و رویکردهای سیاسی داخلی دو کشور نیز بپردازند. مقاله حاضر از نظر علمی ارزشمند است؛ چرا که با استفاده از رویکرد آمیخته و چارچوب نظری قوی، به بررسی دقیق و مستدل تعاملات سیاسی و اجتماعی در شکل‌دهی به سیاست خارجی ایران با آذربایجان پرداخته است. اگرچه بهبودهایی در زمینه نگارش و گسترش دامنه نمونه می‌تواند به افزایش جامعیت پژوهش کمک کند، اما نتایج و مدل ارائه شده می‌تواند به عنوان یک مرجع مفید برای مطالعات آینده در حوزه روابط بین‌الملل و سیاست خارجی مورد استفاده قرار گیرد.

منابع

- ارغوانی پیرسلامی، فریبرز، و اسمعیلی، محدثه. (۱۳۹۸). چالش‌ها و موانع دیپلماسی اقتصادی جمهوری اسلامی ایران در منطقه خاورمیانه. **مجلس و راهبرد**، ۲۶(۹۷)، ۷۱-۱۰۵.
- اسلامیان، مجتبی و حبیبی، رحمان. (۱۳۹۹). اقتصاد سیاسی در سیاست خارجی ج.ا.ایران؛ با تأکید بر سیاست خارجی دولت توسعه‌گرا. **فصلنامه روابط خارجی**، ۱۲(۲)، ۳۳۷-۳۶۵.
- اسلامیان، مجتبی و حبیبی، رحمان. (۱۳۹۹). اقتصاد سیاسی در سیاست خارجی ج.ا.ایران؛ با تأکید بر سیاست خارجی دولت توسعه‌گرا. **فصلنامه روابط خارجی**، ۱۲(۲)، ۳۳۷-۳۶۵.
- بشیریه، حسین. (۱۳۹۵). **دیباچه‌ای بر جامعه‌شناسی ایران در دوره جمهوری اسلامی ایران**. تهران: نشر نگاه معاصر.
- پارسایی، اسماعیل، حافظ‌نیا، محمدرضا، احمدی پور، زهرا و سجادی‌پور، سید محمدکاظم. (۱۳۹۸). شناسایی عوامل ژئوپلیتیک مؤثر در سیاست خارجی. **جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای**، ۱۷(۲)، ۱-۴۴.
- پرچمی، داود، و جلالی، فاطمه. (۱۳۹۵). بررسی عوامل مؤثر بر کارآمدی سیاسی دولت‌ها در منطقه غرب آسیا. **مطالعات راهبردی بسیج**، ۱۹(۷۱)، ۱۱۳-۱۳۹.
- پوراحمدی، حسین و اسعدی، بهروز. (۱۴۰۳). اقتصاد سیاسی جهانی و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران. **پژوهشنامه روابط جهانی**، ۱(۲)، ۱-۴۱.
- جعفری ولدانی، اصغر (۱۳۹۷). **روابط خارجی ایران: بعد از انقلاب اسلامی**. تهران: انتشارات آوای نور.

جعفری هفت‌خوانی، نادر و کوهکن، محمدرضا. (۱۳۹۸). آسیب‌ها و موانع تحقق مردمی‌سازی دیپلماسی فرهنگی در ایران؛ یک پژوهش کیفی. **مطالعات قدرت نرم**، ۹ (شماره ۱)، ۳۱-۷۰.

جوادی ارجمند، محمدجعفر و گنج‌خانلو، مصدق. (۱۳۹۹). الگوی روابط عوامل کلیدی تأثیرگذار بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران. **فصلنامه سیاست**، ۵۰ (۱)، ۲۱-۴۳.

حسینی، سید شمس‌الدین و احمدی، حسین. (۱۴۰۰). دیپلماسی دفاع اقتصادی ج.ا.ایران برای مقابله و کاهش اثرات تحریم‌های اقتصادی. **فصلنامه اقتصاد دفاع و توسعه پایدار**، ۶ (۲۰)، ۴۷-۶۹.

خسروی، محمد علی و شهسواری، شهره. (۱۳۹۵). فرهنگ سیاسی نخبگان حاکم و کارآمدی سازمان‌های غیر دولتی جمهوری اسلامی ایران. **دولت پژوهی**، ۲ (۸)، ۱۸۹-۲۲۹.

دامن پاک جامی، مرتضی. (۱۳۹۷). تحول دیپلماسی اقتصادی جمهوری اسلامی ایران، بررسی دستاوردهای چهار دهه گذشته و چالش‌های پیش‌رو، **فصلنامه سیاست خارجی** سال سی و دوم، شماره ۴، صص ۹۱-۱۵۸.

دهشیری، محمدرضا و غفوری، مجتبی. (۱۳۹۴). الزامات راهبردی جمهوری اسلامی ایران در قبال سیاست‌های خاورمیانه‌ای جدید آمریکا. **سیاست‌های راهبردی و کلان**، ۳ (شماره ۱۲)، -.

دهقانی فیروزآبادی، سیدجلال (۱۳۹۸). **سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران**. تهران: سمت.

سیمبر، رضا، رضاپور، دانیال، و آذین، صدیقه. (۱۳۹۹). سیاست جمهوری اسلامی ایران در قبال کشورهای شورای همکاری خلیج فارس. **مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام**، ۲ (۴)، ۵۰-۷۳.

صادقی، دی دخت. خسروی، محمدی علی و میراشرفی، سید نورالله (۱۳۹۴). نقش سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در احیاء دیپلماسی و قدرت نرم پیامبر اعظم (ص). **پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی**.

صالحیان، تاج‌الدین و سیمبر، رضا. (۱۳۹۷). منابع اجتماعی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران. **مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی**، ۸ (۲۶)، ۱۶۵-۱۸۶.

فولر، گراهام (۱۳۹۳). **قبله عالم: ژئوپلیتیک ایران**. ترجمه عباس مخبر. تهران: نشر مرکز.

قاسمی، سامان و فرهادی سرتنگی، داود. (۱۳۹۸). تدوین راهبردهای دیپلماسی اقتصادی در حوزه جذب سرمایه‌گذاری خارجی جمهوری اسلامی ایران. **فصلنامه اقتصاد دفاع و توسعه پایدار**، ۴ (۱۳)، ۱۳۱-۱۵۸.

محمودی کیا، محمد و فرهادی، عباس. (۱۳۹۸). بررسی مقایسه‌ای کنش سیاست خارجی ایران و ترکیه در قبال بحران سوریه بر اساس نظریه سازه‌نگاری. **فصلنامه مطالعات روابط بین‌الملل**، ۱۲ (۴۷)، ۱۷۸-۱۵۱.

مهرابی، فاطمه. (۱۳۹۸). تعامل فرهنگی و سیاسی ایران با کشورهای منطقه و جهان. **پژوهشنامه مطالعات راهبردی در علوم انسانی و اسلامی**، دوره: ۲، شماره: ۲۰.

Alterman, J. B., & Garver, J. W. (2008). **The Vital Triangle: China, the United States, and the Middle East** (Vol. 30). CSIS.

- Biermann, R. (2005). **Zur Bedeutung freundschaftlicher Verbundenheit in der Politik: eine Annäherung am Beispiel des deutschen Einigungsprozesses.** n.a.
- Diamond, L. (2015). **Foreign Aid in the National Interest: The Importance of Democracy and Governance.** In *Foreign Aid and Foreign Policy* (pp. 61-85). Routledge.
- Diez, T., Bode, I., & Da Costa, A. F. (2011). **Security Dilemma.** In *Key Concepts in International Relations.*
- Diniz, S., & Ribeiro, C. O. (2023). The role of the Brazilian Congress in foreign policy: an empirical contribution to the debate. **Brazilian Political Science Review, 2,** 10-38.
- Drezner, D. (2021). Power and international relations: a temporal view. **European Journal of International Relations, 27(1),** 29-52.
- Erbas, I. (2022). Constructivist approach in foreign policy and in international relations. **Journal of Positive School Psychology, 6(3),** 5087-5096.
- Fearon, J. D. (1998). Domestic politics, foreign policy, and theories of international relations. **Annual Review of Political Science, 1(1),** 289-313.
- Flemes, D. (2007). **Conceptualising Regional Power in International Relations: Lessons from the South African Case.**
- Hill, C. (2003). **The Changing Politics of Foreign Policy.** Palgrave.
- Hill, C. (2003). The Changing Politics of Foreign Policy. **Palgrave Macmillan.** p. 68.
- Kobierecka, A. (2023). Post-COVID China: 'Vaccine Diplomacy' and the New Developments of Chinese Foreign Policy. **Place Branding and Public Diplomacy, 19(3),** 280-293.
- Lal, B., Dwivedi, Y. K., & Haag, M. (2023). Working from home during COVID-19: Doing and managing technology-enabled social interaction with colleagues at a distance. **Information Systems Frontiers, 25(4),** 1333-1350.
- Levy, Y. (2023). What is the social responsibility of social scientists to influence national security affairs? **Armed Forces & Society, 49(1),** 7-19.
- Lin-Greenberg, E., Pauly, R. B., & Schneider, J. G. (2022). Wargaming for international relations research. **European Journal of International Relations, 28(1),** 83-109.
- Mammadov, S. (2020). Iran-Azerbaijan relations in the post-Karabakh war period. Tehran Times. Retrieved from <https://www.tehrantimes.com/news/454579/Iran-Azerbaijan-relations-in-the-post-Karabakh-war-period>

- Meerts, P. (2015). **Diplomatic Negotiation: Essence and Evolution**. The Hague.
- Nassibli, N. (1999). **Iran-Azerbaijan Relations: Historical and Geopolitical Factors**. **European Institute for International Relations**.
- Özcan, B. A. (2023). Defining environmental security as a national security issue. **International Journal of Politics and Security**, 5(1), 73-94.
- Pfetsch, B. (2004). From political culture to political communication culture. In **Comparing Political Communication: Theories, Cases, and Challenges** (pp. 344-366).
- Rosenboim, O., & Hartnett, L. (2021). **International Political Thought and Historical International Relations**. In **Routledge Handbook of Historical International Relations** (pp. 99-110). Routledge.
- Rosenboim, O., & Hartnett, K. (2021). Thinking in the World: A Reader. **Bloomsbury Publishing**. p. 104.
- Sampson, E. E. (1988). The debate on individualism: Indigenous psychologies of the individual and their role in personal and societal functioning. **American Psychologist**, 43(1), 15.
- Saunders, E. N. (2022). Elites in the making and breaking of foreign policy. **Annual Review of Political Science**, 25, 219-240.
- Sheludiakova, N., Mamurov, B., Maksymova, I., Slyusarenko, K., & Yegorova, I. (2021). Communicating the foreign policy strategy: On instruments and means of Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. In **SHS Web of Conferences** (Vol. 100, p. 02005). EDP Sciences.
- Smith, S., Hadfield, A., & Dunne, T. (Eds.). (2016). **Foreign Policy: Theories, Actors, Cases**. Oxford University Press.
- Strauss, A., & Corbin, J. (1990). **Basics of Qualitative Research** (Vol. 15). Sage.
- Thiers, C. (2024). The role of political leaders' emotions in shaping international rivalries: The case of former Bolivian President Evo Morales. **Foreign Policy Analysis**, 20(1), orad033.
- Weisbrode, K. (2017). **Diplomacy in Foreign Policy**. In **Oxford Research Encyclopedia of Politics**.
- Ye, R. (2024). A comparison of foreign policies between China and the US based on political culture theories. In **SHS Web of Conferences** (Vol. 187, p. 04032). EDP Sciences.

نسخه پیش از انتشار

نسخه پیش از انتشار

Identification of the Pattern of Political and Social Interactions between the Islamic Republic of Iran and Azerbaijan in Foreign Policy: An Exploratory Mixed-Methods Approach

Abstract

The literature on international relations indicates that domestic policies and interactions play a fundamental role in shaping states' foreign policy orientations. In this context, the present study aims to design and analyze a model of political and social interactions between the Islamic Republic of Iran and the Republic of Azerbaijan, and to examine their impact on Iran's foreign policy. The central question is: how do Iran's internal interactions influence its foreign policy towards Azerbaijan? This research employs a mixed-methods approach (qualitative and quantitative), using grounded theory and statistical modeling. The findings reveal that components such as national interests, social participation, diplomatic weaknesses, a balance-oriented approach, and media management are key factors influencing Iran's foreign policy. The results of the quantitative analysis further confirm the significance of the relationships between variables, underlining the importance of understanding internal dynamics in the formulation of Iran's foreign policy.

Keywords: Political and social interactions, international relations, foreign policy, mixed-methods research.